

Володимир Погребняк,
суддя Касаційного господарського суду
у складі Верховного Суду,
кандидат юридичних наук, докторант
кафедри цивільного права № 2
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7195-0845>

ПЕРЕХІД ПРАВА ВИМОГИ КРЕДИТОРА ДО ПОРУЧИТЕЛЯ У ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ З НАДАННЯ ПОСЛУГ ТА ВИКОНАННЯ РОБІТ

Досліджено проблеми переходу права вимоги кредитора у зобов'язанні, забезпеченому порукою, до поручителя, який виконав обов'язок боржника.

Встановлюється, що в аспекті конструкції відповідного правовідношення, виконання поручителем обов'язку боржника припиняє кореспондуюче йому право кредитора, що піднімає проблему об'єкта трансферу. Зважаючи на неї, автор моделює на теоретичному рівні юридичні схеми, які здатні пояснити відповідний механізм переходу права вимоги.

Через складність, а в окремих випадках неможливість, застосування ч. 1 ст. 556 ЦК України в практичних умовах автор доходить висновку, що до відповідних відносин між кредитором, боржником і поручителем повинне застосовуватись положення ч. 1 ст. 544 ЦК України.

Ключові слова: перехід права, трансфер прав, порука, виконання робіт, надання послуг, цесія.

Бібл.: 3.

Погребняк В.

Переход права требования кредитора к поручителю в обязательствах по предоставлению услуг и исполнению работ.

Исследовано проблему перехода права требования кредитора в обязательстве, обеспеченном поручительством, к поручителю, исполнившему обязанность должника.

Устанавливается, что в аспекте конструкции соответствующего правоотношения, исполнение поручителем обязанности должника прекращает корреспондирующее ей право кредитора, что поднимает проблему объекта трансфера. Принимая ее во внимание эту проблему, автор моделирует на теоретическом уровне юридические схемы, способные объяснить соответствующий механизм перехода права требования.

В силу сложности, а в отдельных случаях невозможности, применения ч. 1 ст. 556 Гражданского кодекса Украины в практических условиях автор приходит к выводу, что к соответствующим отношениям между кредитором, должником и поручителем должно применяться положение ч. 1 ст. 544 Гражданского кодекса Украины.

Ключевые слова: переход прав, трансфер прав, поручительство, исполнение работ, предоставление услуг, цессия

Pohrebniak V.

Transfer of creditor's right to claim in obligations of execution of work or provision of services to guarantor

The author attends to a problem of transfer of creditor's right in obligation secured with bail to guarantor who exercised the debtor's obligation. Analyzes of appropriate problem is conducted in context of juridical construction of relationship of execution of work and provision of services and within research of juridical mechanism of appropriate legal possibilities transfer.

The provisions of current civil legislation are provide that in cases when debtor break an obligation secured with bail such debtor and guarantor become solidary debtors before creditor. The guarantor who has exercised debtor's obligation acquires creditor's rights in relationship secured with bail. In view of appropriate legislative provisions the author raises a problem of content of appropriate civil rights that transfer to guarantor. It is defined that in relationships of execution of work or provision of services an executor (debtor) obliged to provide a service or execute a work and client (creditor) has a right to claim execution of debtor's obligation. In these cases execution of debtor's obligation by guarantor terminates such obligation that causes termination of appropriate right of creditor. As a result the guarantor can't acquire appropriate right of creditor because it is doesn't exist.

In light of such problem the author constructs theoretical model of juridical scheme that can justify appropriate legal mechanism of transfer of right to claim. As a result of comprehension of researched construction the author concludes that guarantor can acquire creditor's rights in obligation secured with bail in particular in cases when he doesn't exercise the obligation of debtor but exercise out of relationship the behavior that is identical to such obligation by its content. In return of such behavior that is useful for creditor the guarantor acquire creditor's rights in appropriate relationship.

Seeing difficulties and in some cases impossibility of application of p. 1 of art. 556 of Civil Code of Ukraine the author make conclusion that p. 1 of art. 544 of Civil Code of Ukraine need to be applied to relationships that arise between creditor, debtor and guarantor.

Keywords: right transfer; bail, work execution, provision of services, cession.

Постановка проблеми. Виконання поручителем обов'язку боржника у забезпеченому порукою зобов'язанні передбачає перехід до нього прав кредитора у відповідному правовідношенні. Така юридична схематизація, як правило, не породжує питань, якщо зобов'язання має грошовий характер і боржник зобов'язаний сплатити на користь кредитора або визначеної ним особи певну грошову суму. Однак у тому разі, коли зміст зобов'язання становить обов'язок боржника виконати роботу або надати послугу, поручитель неодмінно зіштовхуватиметься з проблемами, пов'язаними як з виконанням відповідного обов'язку в натурі, так і з отриманням від боржника грошової суми замість виконання відповідного зобов'язання в натурі на свою користь, яке може не становити інтерес для поручителя. Крім того, сама конструкція переходу до поручителя, який виконав обов'язок боржника у забезпеченому порукою зобов'язанні, прав кредитора виглядає дискусійно з огляду на те, що таке виконання припиняє відповідні права. Ці обставини визначають актуальність окресленої проблеми і необхідність комплексного аналізу відповідного юридичного механізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Механізми переходу суб'єктивних цивільних прав вимоги ставали предметом розгляду таких вчених юристів як В. І. Борисова, Б. Віндшейд, Г. Дербург, С. С. Каширський, А. В. Коструба, Н. С. Кузнецова, Р. А. Майданик, Д. В. Носов, О. О. Отрадна, М. Д. Пленюк, В. О. Рясенцев, І. В. Спасибо-Фатеева, В. С. Толстой, Г. Г. Харченко, Б. Б. Черепакін, О. О. Ягельницький, В. Л. Яроцький та ін.

Мета дослідження полягає у визначенні особливостей механізму переходу до поручителя прав кредитора у забезпеченому порукою зобов'язанні у зв'язку з виконанням поручителем обов'язку боржника у відповідному правовідношенні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Положення чинного цивільного законодавства України не обмежують сферу використання поруки лише грошовими зобов'язаннями, у зв'язку з чим сторони правовідносин з виконання робіт або надання послуг також можуть використати відповідний вид забезпечення виконання зобов'язання. З цього приводу С. М. Бервено, аналізуючи ст. 553 ЦК України, прямо зазначає, що предметом основного зобов'язання можуть бути не лише грошові кошти, а й дії (послуги), які поручитель зазвичай не в змозі здійснити. Вчений вказує на те, що в юридичній літературі домінує позиція, згідно з якою обов'язком поручителя є саме обов'язок нести відповідальність перед кредитором, а виконати обов'язок боржника він лише має право [1, с. 57]. Однак у цьому аспекті необхідно враховувати те, що заміна кредитора у зобов'язанні і власне припинення такого зобов'язання мають чітко визначені правові підстави і не є взаємозалежними правовими обставинами. І справа не лише в тому, що це прямо передбачено законом, зокрема положеннями ЦК України, а в тому, що це впливає з особливостей конструкції зобов'язання.

В аспекті зазначеного вище слід брати до уваги, що ст. 554 ЦК України встановлює, що у разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого порукою, боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники, якщо договором поруки не встановлено додаткову (субсидіарну) відповідальність поручителя [2, ст. 554]. Водночас боржник, який сплатив неустойку і відшкодував збитки, завдані порушенням зобов'язання, не звільняється від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, якщо інше не встановлено договором або законом (ч. 1 ст. 622 ЦК України), а до поручителя, який виконав зобов'язання, забезпечене порукою, переходять усі права кредитора у цьому зобов'язанні, в т. ч. й ті, що забезпечували його виконання (ч. 1 ст. 556 ЦК України) [2, ст.ст. 622, 556].

З наведених нормативних положень слідує, що у разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого порукою, кредитор має право вимагати виконання зобов'язання в натурі і від боржника, і від поручителя, якщо інше не встановлено договором або законом. Водночас відшкодування поручителем завданої боржником шкоди не припиняє відповідного зобов'язання.

Ураховуючи зазначене, поручитель має безпосередній інтерес у тому, щоб припинити відповідне зобов'язання, а перехід до поручителя прав кредитора у забезпеченому порукою зобов'язанні є однією з передумов мінімізації витрат, що можуть бути понесені ним, а також припинення відповідного зобов'язання в один в з визначених законом способів.

Основна проблема переходу прав кредитора у забезпеченому порукою зобов'язанні до поручителя, який виконав обов'язок боржника у такому зобов'язанні, полягає у тому, як саме забезпечити перехід прав кредитора до поручителя. Це, здавалося б, некоректне, на перший погляд, питання пов'язується з конструкцією відповідного правовідношення.

Як приклад беремо модель правовідносин з надання послуг. Суб'єктами (учасниками) правовідношення є замовник (кредитор) і виконавець (боржник). Об'єктом правовідносин є послуга, а до змісту правовідношення, як правило, входить право кредитора вимагати надання відповідної послуги і його обов'язок здійснити її оплату, а також кореспондуючі їм обов'язок боржника надати послугу і його право вимагати оплати послуги. Значення поставленого вище питання стає зрозумілим, якщо замовник послуги здійснив її оплату авансом, а боржник не надав відповідну послугу, отримання якої для кредитора є важливим. У такому разі він має право вимагати виконання обов'язку боржника поручителем, який у зв'язку з порушенням зобов'язання основним боржником згідно із ст. 554 ЦК України стає солідарним боржником, якщо договором поруки не встановлено додаткову (субсидіарну) відповідальність поручителя. У зв'язку з цим, якщо поручитель є особою, яка може виконати відповідний обов'язок боржника в натурі, зокрема надати відповідну послугу, то в такому разі при її наданні згідно з ч. 1 ст. 556 ЦК України до поручителя переходять усі права кредитора у зобов'язанні. Водночас, як зазначила Велика Палата Верховного Суду у постанові Верховного Суду від 21 серпня 2018 р. у справі № 910/14144/17, перехід до поручителя прав в зобов'язанні після виконання ним обов'язку боржника відбувається через пряму вказівку закону та будь-яких інших дій для переходу такого права вчиняти не потрібно (п. 20) [3, п. 20].

Однак у такому разі необхідно враховувати те, що після виконання поручителем обов'язку боржника у зобов'язанні право кредитора вимагати отримання послуги, що кореспондує відповідному обов'язку, припиняється, а тому поручителю просто немає що набувати у відповідному правовідношенні.

Окреслене обумовлює необхідність пошуку відповіді на проблему збереження основного зобов'язання під час виконання поручителем обов'язку боржника в натурі, оскільки ЦК України чітко встановлює, що до поручителя, який виконав зобов'язання, забезпечене порукою, переходять усі права кредитора у цьому зобов'язанні, в т. ч. й ті, що забезпечували його виконання (ч. 1 ст. 556 ЦК України) [2, ст. 556], а отже, відповідні права, а точніше право кредитора вимагати надання послуги або виконання роботи зберігає чинність після «виконання поручителем обов'язку боржника».

Причина цьому може полягати лише у тому, що поручитель виконує не обов'язки боржника, а вчиняє дії, що за характером і змістом схожі на обов'язки боржника, однак здійснюються за межами основного зобов'язання. Іншими словами, в розумінні п. 3 та п. 4 ч. 1 ст. 512 ЦК України поручитель або третя особа отримують суб'єктивні цивільні права вимоги кредитора щодо боржника не у зв'язку зі здійсненням ними актів поведінки, що є виконанням обов'язку боржника у відповідному зобов'язанні, а у зв'язку зі здійсненням поведінки, що перебуває поза таким правовідношенням, однак за своїм характером відповідає виконанню обов'язку боржника. Тобто поручитель або третя особа своєю поведінкою забезпечують отримання кредитором відповідного блага, яке він мав би отримати від боржника. Водночас за загальним правилом для кредитора не має принципового значення суб'єкт виконання обов'язку, а важливим є благо, яке він бажає отримати за визначених умов (вартість, строк тощо). Оскільки така поведінка зазначених осіб здійснюється не боржником, то перебуває за межами зобов'язання. Приймавши її, кредитор тим самим взаємін одержання відповідного блага передає виконавцю свої права у зобов'язанні. Тобто в такому разі ми мали би стверджувати, що наявний особливий вид цесії, за якої кредитор передає свої права за отримання певного блага. Це своєрідна заміна послуги на права вимоги. Цим можна пояснити збереження всієї конструкції основного зобов'язання і те, що новий кредитор отримує те саме право вимоги, що існувало у попереднього кредитора щодо боржника. Однак, незважаючи на логічність цієї юридичної схематизації, проблема постає в правовому забезпеченні її здійснення. Очевидно, що в такому разі перехід прав відбувається не на підставі окремого правочину, а згідно із законом, зокрема п. 3 або п. 4 ч. 1 ст. 512 ЦК України відповідно. У зв'язку з цим, якщо в такому разі і можна вести мову про цесію, то про особливу її форму, яка реалізовується в силу закону, а не окремого правочину.

Однак згідно з таким підходом очевидним має бути те, що солідарний обов'язок поручителя перед кредитором у зобов'язанні, забезпеченому порукою, має суто умовний характер. Насправді поручитель не

є солідарним боржником поряд із основним боржником в такому зобов'язанні. Виконання ним «обов'язку боржника» взамін отримання прав кредитора у забезпеченому порукою зобов'язанні насправді є забезпеченою нормами права можливістю надати кредитору певне благо задля отримання його прав у зобов'язанні. Поширення на поручителя конструкції солідарності разом із боржником лише слугує правовим засобом реалізації відповідної схеми з мінімальним узгодженням кредитора. Іншими словами, кредитор може відмовити в отриманні належного виконання відповідного обов'язку від третьої особи, однак він не може відмовити в такому отриманні від боржника або солідарного боржника. З цього вбачається, що ця юридична схематизація спрямована переважно на забезпечення прав поручителя.

Якщо ж вважати, що поручитель виконує перед кредитором саме обов'язок боржника в основному зобов'язанні, то відповідно мало би бути очевидним, що з цим актом відповідне зобов'язання повинно припинитись, у зв'язку з чим поручитель не може вимагати від боржника будь-якої поведінки в рамках основного зобов'язання.

Водночас у такому разі постає проблема цінності обов'язку основного боржника, який полягає у необхідності надання послуги або виконанні роботи, для поручителя (кредитора). Адже виходить, що, надавши відповідну послугу або виконавши роботу на користь кредитора, поручитель вступає у правовідношення, в якому він має право вимагати надання йому такої самої послуги або виконання такої самої роботи. Очевидно, що більший інтерес для поручителя, до якого перейшли права кредитора у забезпеченому порукою зобов'язанні, становить одержання від основного боржника коштів, обумовлених договором про надання послуг або виконання робіт, укладеного таким боржником з первісним кредитором, якщо відповідний боржник отримав відповідну суму від замовника послуг авансом.

В цьому сенсі одним з варіантів могло би бути застосування ст. 621 та ст. 612 ЦК України з певними доопрацюваннями в аспекті практики правореалізації. Зокрема, згідно зі ст. 621 ЦК України встановлюється, що у разі невиконання боржником для кредитора певної роботи чи надання йому послуги кредитор має право виконати цю роботу власними силами або доручити її виконання чи надання послуги третій особі і вимагати від боржника відшкодування збитків, якщо інше не встановлено договором, актами цивільного законодавства або не впливає із суті зобов'язання [2, ст. 621]. Екстраполяція цієї правової моделі на конструкцію окреслених вище правовідносин з надання послуг дає привід вважати, що виконання поручителем обов'язку боржника у зобов'язанні, забезпеченого порукою, з одного боку, не дозволяє кредитору відмовитись від прийняття виконання, оскільки згідно із ст. 554 ЦК України боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники, якщо договором поруки не встановлено додаткову (субсидіарну) відповідальність поручителя [2, ст. 554], а з іншого боку, передбачає, що все ж таки в такому разі поручитель є третьою особою щодо основного зобов'язання, у зв'язку з чим виконання ним обов'язку боржника передбачає необхідність слідування ст. 621 ЦК України. Водночас ст. 621 ЦК України є свідченням того, що в такому разі відбувається все ж таки не виконання обов'язку боржника, а здійснення поведінки третіми особами, що відповідає виконанню такого обов'язку. Хоча загалом поєднання в досліджуваній конструкції моделей, передбачених ст. 554 ЦК України, яка, зокрема, встановлює необхідність солідарного виконання обов'язку боржника поручителем, а також ст. 621 ЦК України, яка поширюється на «третіх осіб», слід визнати вразливим місцем досліджуваної варіації механізму переходу права вимоги, оскільки фігура «солідарний боржник» і «третья особа», як правило, є взаємовиключними.

Водночас, продовжуючи осмислення відповідної юридичної схематизації, констатуємо, що в разі застосування ст. 621 ЦК України права кредитора у відповідному зобов'язанні не переходять до третьої особи (альтернативного виконавця). У зв'язку з цим поручитель, який «виконує обов'язок боржника» за межами основного правовідношення, для вступу у відповідне зобов'язання повинен отримати права кредитора. Досягти цього можна в тому разі, коли кредитор розрахується з поручителем відповідними правами.

Надалі, вступивши в основне зобов'язання як новий кредитор, поручитель, крім права вимагати отримання послуги чи виконання на його користь роботи від боржника, також набуває право вимагати від нього відшкодування збитків, що полягають у виконанні зобов'язання третьою особою. Іншими словами, первісний кредитор, отримавши виконання від поручителя за межами основного зобов'язання, набуває право вимагати від боржника у забезпеченому зобов'язанні відшкодування шкоди, понесеної у зв'язку з виконанням обов'язку третіми особами. У зв'язку з тим, що до поручителя переходять всі права кредитора у забезпеченому порукою зобов'язанні, він також набуває і право кредитора на відшкодування збитків, понесених у зв'язку з виконанням зобов'язання. У зв'язку з тим, що відповідна послуга може бути оцінена первісним кредитором і поручителем за вартістю послуги в основному зобов'язанні, а в разі передачі кредитором права вимоги взамін одержання відповідної послуги відбувається міна, тобто подвійна купівля-

продаж, поручитель, вступивши у відповідне правовідношення, матиме право вимагати від боржника не виконання обов'язку в натурі, а сплати відповідної грошової суми.

Окреслена правова можливість підсилуватиметься, зокрема, ч. 3 ст. 612 ЦК України, яка надає право кредитору відмовитись від прийняття виконання боржником і вимагати відшкодування збитків, якщо внаслідок прострочення боржника виконання зобов'язання втратило інтерес для кредитора [2, ст. 612]. Очевидно, що це право первісного кредитора також переходить до поручителя як наступного кредитора.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений вище науковий аналіз показує складність реалізації відповідного юридичного механізму, що дозволяє поручителю, який виконав обов'язок боржника у забезпеченому порукою зобов'язанні, отримати від нього грошове відшкодування замість отримання виконання основного зобов'язання в натурі. Досягнення такого результату передбачає необхідність ретельного підходу поручителем до набуття прав кредитора і досягнення з останнім домовленості з цього приводу.

Вся окреслена складна юридична схематизація є варіацією осмислення і виправдання ч. 1 ст. 556 ЦК України, зокрема в частині формулювання «до поручителя, який виконав зобов'язання, забезпечене порукою, переходять усі права кредитора у цьому зобов'язанні» [2, ст. 556]. Адже, очевидно, що з виконанням поручителем обов'язків боржника суб'єктивні цивільні права кредитора, які їм кореспондуються, припиняються, у зв'язку з чим поручителю немає чого набувати. У зв'язку з цим наведене формулювання і відповідне нормативне положення є практично не застосовними в практиці правореалізації, а спроби їх наукового виправдання завжди супроводжуватимуться вразливими місцями і суперечностями, основу яких буде становити, зокрема, неможливість поєднання в особі поручителя фігури солідарного боржника, який є учасником правовідношення, забезпеченого порукою, і фігури третьої особи, яка не є учасником відповідного зобов'язання.

Ураховуючи зазначене, вбачається, що через складність застосування ч. 1 ст. 556 ЦК України в умовах практики правореалізації, до відносин, що складаються між поручителем, який виконав обов'язок боржника у забезпеченому порукою зобов'язанні, і власне таким боржником повинна застосовуватись ч. 1 ст. 544 ЦК України, згідно з якою боржник, який виконав солідарний обов'язок, має право на зворотню вимогу (регрес) до кожного з решти солідарних боржників у рівній частці, якщо інше не встановлено договором або законом, за вирахуванням частки, яка припадає на нього [2, ст. 544]. З огляду на це поручитель, який є солідарним боржником у порушеному зобов'язанні, що забезпечене порукою, виконавши обов'язки основного боржника, має право на одержання оплати наданих послуг або виконаних робіт від кредитора. Якщо кредитор здійснив відповідну оплату повністю або частково на користь основного боржника, то в такому разі поручитель має право на її отримання за рахунок кредитора та / або боржника відповідно до обсягу вчинених ним дій.

Список використаних джерел

1. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. / Кузнецова Н. С., Кот О. О., Боднар Т. В. [та ін.] ; за ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. 4-те вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2010. Т. 2. 1056 с.
2. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відом. Верхов. Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356 (із змінами).
3. Постанова Верховного Суду від 21.08.2018 р., судова справа № 910/14144/17. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76262657> (дата звернення: 10.02.2020).

References

1. *Naukovo-praktychnyi komentar Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy: u 2 t. [Scientific and Practical Commentary of Civil Code of Ukraine]* / Kuznietsova N. S., Kot O. O., Bodnar T. V. [ta in.]; za red. O. V. Dzery (ker. avt. kol.), N. S. Kuznietsovoi, V. V. Lutsia. 4-te vyd., pererob. i dopov. Kyiv: Yurinkom Inter, 2, 1056 [in Ukrainian].
2. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 435-IV [Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine of 16.01.2003 No 435-IV]* (2003). *Vidomosti Verkhovnoi Rady - Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine, 40–44, 356 (iz zminamy)* [in Ukrainian].
3. *Postanova Verkhovnoho Sudu vid 21.08.2018 r., sudova sprava № 910/14144/17 [Decision of the Supreme Court of 21.08.2018 in case No 910/14144/17]*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76262657> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 27.02.2020.